

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه الهیات

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد رشته الهیات
فلسفه و حکمت اسلامی

عنوان: مغالطه شناسی سهروردی در نقد مشائیان در فلسفه اشراق

استاد راهنما:

دکتر اسد... آژیر

استاد مشاور :

دکتر زین العابدینی

نگارش:

کاظم موسی خانی

شهریور ۱۳۹۱

چکیده

سهروردی در دو اثر بزرگش، المشارع و المطارحات و حکمه الاشراق، به نقد برخی از بنیان‌ها، آراء و ادله مشائیان پرداخته است. در بسیاری از این نقدها وی به مغالطه‌شناسی مشائیان پرداخته و مغالطات آنها را مشخص نموده است، به عبارتی دیگر، وی از دریچه مغالطه به نقد مشائیان نشسته است. در این پژوهش بر آن شده‌ایم که به بررسی و ارائه مغالطه‌شناسی او در نقد مشائیان بپردازیم. برای این کار ابتدا سعی کرده‌ایم که به بررسی چند مسأله بنیادی‌تر نسبت به این موضوع بپردازیم. در راستای پرداختن به مغالطه‌شناسی سهروردی در نقد مشائیان باید ببینیم که وی اساساً چگونه به مغالطه پرداخته است، چه رویکردهایی در مغالطه‌پژوهی داشته است و مشخص کنیم که این نقدهای مغالطه‌شناسانه در مغالطه‌پژوهی‌اش چه جایگاهی دارند. برای این امر بایسته است که به طور اساسی‌تر، بدانیم که چه رویکردهایی در مغالطه‌پژوهی منطق‌دانان مسلمان وجود دارد و سهروردی چه جایگاهی در مغالطه‌پژوهی سنت منطقی منطق‌دانان مسلمان دارد. در این نوشتار پس از مشخص نمودن رویکردهای مغالطه‌پژوهی منطق‌دانان مسلمان و جایگاه سهروردی در میان این منطق‌دانان و مشخص نمودن جایگاه نقدهای مغالطه‌شناسانه‌اش، به ارائه و بررسی این نقدها پرداخته شده است.

واژگان کلیدی: سهروردی، مشائیان، مغالطه‌پژوهی، مغالطه‌شناسی، نقد مغالطه‌شناسانه

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
.....	فصل اول: کلیات.....
۲.....	۱-۱- طرح پژوهش.....
۲.....	۱-۱-۱- بیان مسأله.....
۳.....	۱-۱-۲- اهمیت و ضرورت تحقیق.....
۳.....	۱-۱-۳- اهداف تحقیق.....
۴.....	۱-۱-۴- سوالات تحقیق.....
۴.....	۱-۱-۵- پیشینه تحقیق.....
۵.....	۱-۱-۶- روش تحقیق.....
۶.....	۱-۲- اصطلاحات.....
۶.....	۱-۲-۱- مغالطه.....
۶.....	۱-۲-۲- تبکیت.....
۷.....	۱-۲-۳- افسطه.....
۷.....	۱-۲-۴- مشاغبه.....
۸.....	۱-۳- معرفی زندگی و آثار سهروردی.....
۸.....	۱-۳-۱- زندگی نامه سهروردی.....
۹.....	۱-۳-۲- معرفی آثار.....
۱۰.....	۱-۳-۳- منطق در آثار سهروردی.....

فصل دوم: مغالطه پژوهی نزد منطق دانان مسلمان

- ۱۳ ۱-۲-مقدمه
- ۱۷ ۲-۲-ارسطو (۳۸۴-۳۲۲ م.پ.)
- ۱۷ ۱-۲-۲-تعریف
- ۱۸ ۲-۲-۲-دسته‌بندی
- ۱۹ ۳-۲-۲-رویکردها
- ۱۹ ۳-۲-فارابی (۲۵۸ ق- ۳۳۹ ق)
- ۱۹ ۱-۳-۲-تعریف
- ۲۱ ۲-۳-۲-دسته‌بندی
- ۲۴ ۳-۳-۲-رویکردها
- ۲۵ ۴-۳-۲-ذکر مثال
- ۲۵ ۱-۴-۳-۲-مغالطات در لفظ
- ۲۵ ۱-۱-۴-۳-۲-اشتراک
- ۲۶ ۲-۱-۴-۳-۲-تغییر
- ۲۸ ۱-۱-۴-۳-۲-مغالطات در معنا
- ۴۰ ۴-۲-ابن سینا (۳۷۰ ق- ۴۲۸ ق)
- ۴۰ ۴-۱-۲-شفا
- ۴۰ ۱-۱-۴-۲-تعریف
- ۴۰ ۲-۱-۴-۲-دسته‌بندی
- ۴۱ ۳-۱-۴-۲-رویکردها
- ۴۲ ۲-۴-۲-عیون الحکمة

- ۴۲تعریف. ۱-۲-۴-۲
- ۴۲دسته‌بندی. ۲-۲-۴-۲
- ۴۳رویکردها. ۳-۲-۴-۲
- ۴۳رویکرد توصیه ای. ۴-۲-۴-۲
- ۴۳دانشنامه علایی. ۳-۴-۲
- ۴۳تعریف. ۱-۳-۴-۲
- ۴۴رویکرد. ۲-۳-۴-۲
- ۴۵الاشارات و التنبیها. ۴-۴-۲
- ۴۵تعریف. ۱-۴-۴-۲
- ۴۵دسته‌بندی. ۲-۴-۴-۲
- ۴۶رویکرد. ۳-۴-۴-۲
- ۴۶غزالی (۴۵۰ ق- ۵۰۵ ق). ۵-۲
- ۴۶تعریف. ۱-۵-۲
- ۴۷دسته‌بندی. ۲-۵-۲
- ۴۹رویکرد. ۳-۵-۲
- ۴۹مثال. ۱-۳-۵-۲
- ۴۹کذب مقدمات. ۱-۱-۳-۵-۲
- ۴۹الفاظ مردد بین تواطئ و اشتراک. ۲-۱-۳-۵-۲
- ۵۰عدم اشتراک لفظی و معنوی حد وسط. ۳-۱-۳-۵-۲
- ۵۰اجزاء محکوم به و محکوم متمایز نباشند. (ص ۱۲۷): ۱-۴-۳-۵-۲

- ۵۰ ۶-۲- ابن سهلان ساوی
- ۵۰ ۱-۶-۲- تعریف مغالطه
- ۵۱ ۲-۶-۲- دسته‌بندی
- ۵۴ ۳-۶-۲- رویکردها
- ۵۴ ۴-۶-۲- مثال برای مواضع خطا در حد و رسم
- ۵۴ ۱-۴-۶-۲- خطا در حد
- ۵۴ ۱-۱-۴-۶-۲- خطا در جنس
- ۵۵ ۲-۱-۴-۶-۲- خطا در فصل
- ۵۶ ۲-۴-۶-۲- مشترک بین حد و رسم
- ۵۶ ۱-۲-۴-۶-۲- استعمال الفاظ
- ۵۶ ۲-۲-۴-۶-۲- تعریف شی به آنچه اعراف از شیء نباشد
- ۵۶ ۵-۶-۲- مثال برای موارد غلط در قیاس
- ۵۶ ۱-۵-۶-۲- التباس کاذب به صادق از جهت معنی:
- ۵۶ ۱-۱-۵-۶-۲- کذب بالکل:
- ۵۷ ۲-۱-۵-۶-۲- کذب بالجزء:
- ۵۸ ۳-۱-۵-۶-۲- کذب از جهت حکم (نه بالجزء نه بالکل):
- ۵۸ ۷-۲- فخر رازی (۵۴۴ ق- ۶۰۶ ق)
- ۵۸ ۱-۷-۲- در شرح الاشارات و التنبیها
- ۵۸ ۱-۱-۷-۲- تعریف
- ۵۸ ۲-۱-۷-۲- دسته‌بندی

- ۶۰.....۲-۷-۱-۳- رویکرد
- ۶۰.....۲-۷-۲- در شرح عیون الحکمه
- ۶۰.....۲-۷-۱-۲- تعریف
- ۶۱.....۲-۷-۲-۲- دسته بندی
- ۶۱.....۲-۷-۳-۲- رویکرد
- ۶۱.....۲-۸-۱- خواجه نصیر الدین طوسی (۵۹۷ق - ۶۷۲ق)
- ۶۱.....۲-۸-۱-۱- اساس الاقتباس
- ۶۱.....۲-۸-۱-۱-۱- تعریف
- ۶۲.....۲-۸-۱-۲- دسته بندی
- ۶۳.....۲-۸-۱-۳- رویکردها
- ۶۳.....۲-۸-۲- تجرید الاعتقاد
- ۶۳.....۲-۸-۱-۲-۱- تعریف
- ۶۴.....۲-۸-۲-۲- دسته بندی
- ۶۵.....۲-۸-۳-۲- رویکردها
- ۶۵.....۲-۹- خلاصه فصل
- فصل سوم: مغالطه شناسی سهروردی در نقد مشائیان
- ۶۸.....۳-۱- مقدمه
- ۶۸.....۳-۲- در کتاب تلویحات
- ۶۸.....۳-۱-۲- تعریف
- ۶۹.....۳-۲-۲- دسته بندی

۷۰ ۳-۲-۳- رویکرد ها
۷۱ ۳-۳- لمحات
۷۱ ۳-۳-۱- تعریف مغالطه
۷۱ ۳-۳-۲- دسته بندی
۷۳ ۳-۳-۳- رویکردها
۷۳ ۳-۴-۴- در المشارع و المطارحات
۷۳ ۳-۴-۱- تعریف
۷۳ ۳-۴-۲- دسته بندی
۷۶ ۳-۴-۳- رویکرد
۷۷ ۳-۴-۴- مثال ها
۷۷ ۳-۴-۴-۱- تغییر اصطلاح
۷۷ ۳-۴-۴-۲- خلط اشتداد با شدت و سیاهی با سیاه
۷۸ ۳-۴-۴-۳- اخذ عدمی به جای عدم
۷۸ ۳-۴-۴-۴- اخذ قضیه سالب الجبهه به جای سالبه موصوف به جهت
۷۸ ۳-۴-۴-۵- ادعای عدم وقوع به علت عدم اولویت طبیعتش
۷۸ ۳-۴-۴-۶- عینی پنداشتن اعتبارات ذهنی
۷۸ ۳-۴-۴-۷- کاربرد طریقه اولویت و عدم اولویت در همه مواضع
۷۸ ۳-۴-۴-۸- وضع آنچه که قابل وضع نیست
۷۹ ۳-۴-۴-۹- رفع آنچه که رفع نمی شود
۷۹ ۳-۴-۴-۱۰- اهمال یک قسم [اخذ غیر حقیقه به جای حقیقه]

۳-۴-۱۱-تعریف شیء به یکی از اجزاء علتش اعم از علت صوری، علت مادی، علت غائی و خود

۷۹

علتش

۳-۴-۱۲-اخذ آحاد در تعریف حدی یک معنای مطلق ۸۰

۳-۴-۱۳-اخذ عارض و معروض به جای هم دیگر..... ۸۰

۳-۵-در حکمه الاشراق ۸۰

۳-۵-۱-تعریف ۸۰

۳-۵-۲-دسته بندی..... ۸۰

۳-۵-۳-رویکردها..... ۸۲

۳-۵-۴-تذکراتی که برای جلوگیری از لغزش اذهان (رویکرد توصیه ای) ۸۲

۳-۵-۵-مغالطاتی که باعث ایجاد شکوک و اشتباهات شده‌اند (رویکرد مورد پژوهانه)..... ۸۴

۳-۵-۱-خلط قوه و فعل ۸۴

۳-۵-۲-کم توجهی به لحاظ ها و اعتبارات ۸۴

۳-۶-مقایسه و تطبیق مغالطه پژوهی سهروردی با منطق دانان دیگر ۸۶

۳-۶-۱-تعاریف منطق دانان مسلمان از مغالطه ۸۸

۳-۷-نقدهای مغالطه شناسانه ۸۹

۳-۷-۱-مغالطه‌ی استثنای چیزی از یک قاعده بدون دلیل ۸۹

۳-۷-۲-مغالطه‌ی عینی پنداشتن مفاهیم اعتباری ۹۲

۳-۷-۳-اشتراک لفظی ۹۴

۳-۷-۱-نقد ۱..... ۹۴

۳-۷-۲-نقد ۲..... ۹۵

- ۹۶.....۳-۳-۷-۳ نقد ۳
- ۹۸.....۴-۳-۷-۳ نقد ۴
- ۹۹.....۴-۷-۳ مغالطه‌ی اطلاقات عرفی
- ۹۹.....۱-۴-۷-۳ نقد ۱
- ۹۹.....۲-۴-۷-۳ نقد ۲
- ۱۰۰.....۵-۷-۳ مغالطه‌ی کم توجهی به لحاظ‌ها و اعتبارات
- ۱۰۰.....۱-۵-۷-۳ نقد ۱
- ۱۰۱.....۲-۵-۷-۳ نقد ۲
- ۱۰۲.....۳-۵-۷-۳ نقد ۳
- ۱۰۳.....۴-۵-۷-۳ نقد ۴
- ۱۰۵.....۶-۷-۳ مغالطه‌ی "آنچه علت کذب، در خلف، نیست علت کذب در نظر گرفته شود"
- ۱۰۶.....۷-۷-۳ مغالطه‌ی مصادره به مطلوب
- ۱۰۷.....۸-۷-۳ مغالطه‌ی اخذ کلی به جای جزئی
- ۱۰۷.....۱-۸-۷-۳ نقد ۱
- ۱۰۸.....۲-۸-۷-۳ نقد ۲
- ۱۱۰.....۹-۷-۳ از دریچه تغییر اصطلاح
- ۱۱۰.....۱-۹-۷-۳ نقد ۱
- ۱۱۲.....۲-۹-۷-۳ نقد ۲
- ۱۱۳.....۱۰-۷-۳ از دریچه اخذ مثال شیء به جای خود شیء
- ۱۱۴.....۱۱-۷-۳ مغالطه‌ی «ماهیت شیئی که مرکب از اجزاء است، بطور کلی، حقیقت جزء آن تلقی شود»

۱۱۵..... ۳-۸- خلاصه نقدهای مغالطه‌شناسانه

۱۱۶..... ۳-۹- نتیجه‌گیری

منابع

فهرست جداول

صفحه

عنوان

- ۱-۲- جدول رویکردهای مغالطه‌پژوهی از جنبه نظری..... **Error! Bookmark not defined.**
- ۲-۲- جدول مربوط به رویکردهای جنبه کاربردی ۱۶
- ۳-۲- جدول دسته‌بندی ارسطو ۱۸
- ۴-۲- جدول دسته بندی فارابی از مغلطات ۲۱
- ۵-۲- جدول دسته بندی مغالطات در الفاظ از فارابی ۲۱
- ۶-۲- جدول مغالطات در معنا از فارابی ۲۲
- ۷-۲- جدول دسته‌بندی ابن سینا در شفا ۴۱
- ۸-۲- جدول دسته‌بندی ابن سینا در دانشنامه علائی ۴۴
- ۹-۲- جدول خطاهای تعریف ابن سینا در الاشارات و التنبيهات ۴۵
- ۱۰-۲- جدول دسته‌بندی ابن سینا از مغالطه در قیاس در الاشارات و التنبيهات ۴۶
- ۱۱-۲- جدول مداخل وقوع غلط در قیاس در محک‌النظر ۴۷
- ۱۲-۲- جدول مداخل خطا در تعریف از غزالی در محک‌النظر ۴۸
- ۱۳-۲- جدول دسته بندی خطا در حد و رسم از ابن سهلان ساوی در کتاب البصائر النصیریه فی العلم المنطق ۵۱
- ۱۴-۲- جدول دسته‌بندی غلط در قیاس از ابن سهلان ساوی در کتاب البصائر ۵۲
- ۱۵-۲- جدول ادامه دسته‌بندی غلط در قیاس از ابن سهلان ساوی در البصائر ۵۳
- ۱۶-۲- جدول دسته‌بندی فخر رازی از مواضع غلط در قیاس در شرح الاشارات ۵۹
- ۱۷-۲- جدول اصناف خطاهای مشترک در تعریف از فخر رازی در شرح الاشارات ۵۹
- ۱۸-۲- جدول دسته‌بندی فخر رازی از خلل قیاس در شرح عیون الحکمه ۶۱

- ۶۲-۱۹-۲- جدول دسته‌بندی اجزاء صناعت مغالطه از خواجه نصیر در کتاب اساس الاقتباس.....
- ۶۴-۲۰-۲- جدول دسته‌بندی اجزاء صناعت مغالطه از خواجه در تجرید الاعتقاد.....
- ۶۵-۲۱-۲- جدول خلاصه فصل دوم.....
- ۶۹-۱-۳- جدول غلط در قیاس در کتاب تلویحات.....
- ۷۰-۲-۳- جدول خطاهای تعریف در کتاب تلویحات.....
- ۷۱-۳-۳- جدول غلط در قیاس در کتاب لمحات.....
- ۷۲-۴-۳- جدول خطا در تعریف در کتاب لمحات.....
- ۷۴-۵-۳- جدول غلط در قیاس در کتاب المشارع و المطارحات.....
- ۷۵-۶-۳- جدول ادامه جدول غلط در قیاس در کتاب المشارع و المطارحات-اشتباه در معنا.....
- ۷۶-۷-۳- جدول خطا در تعریف در کتاب المشارع و المطارحات.....
- ۸۰-۸-۳- جدول غلط در قیاس در کتاب حکمه الاشراق.....
- ۸۶-۹-۳- جدول کلی رویکردهای مغالطه پژوهی سهروردی.....
- ۸۶-۱۰-۳- جدول نوآوری‌های سهروردی در شناسائی مواضع جدید.....
- ۸۸-۱۱-۳- جدول تعاریف مغالطه.....
- ۱۱۵-۱۲-۳- جدول خلاصه نقدهای مغالطه‌شناسانه.....

فصل اول

کلیات

۱-۱- طرح پژوهش

۱-۱-۱ بیان مسأله

موضوع این پایان نامه "مغالطه‌شناسی سهروردی در نقد مشائیان در فلسفه اشراق" است. حکمای گذشته با هدف دست یابی به تفکر صحیح و به انگیزه دوری از خطای اندیشه، به منطق پرداخته‌اند. خطای اندیشه یا مغالطه - به معنای عام آن - از جمله موضوعاتی از منطق است که حکما در آن پژوهیده‌اند. در این مغالطه‌پژوهی که در راستای تحقق بخشیدن به انگیزه آنها از منطق بوده است، رویکردهایی از دو جنبه نظری و کاربردی اتخاذ کرده‌اند. سهروردی همانند دیگر حکمای مسلمان، با هدف دست یابی به تفکر صحیح و به انگیزه اجتناب از مغالطه به منطق و به تبع آن به مغالطه پرداخته است لیکن وی در نسبت با سایر حکیمان مسلمان توجه خاصی به مغالطه داشته و در آثار عمده‌اش از دو جنبه نظری و کاربردی به مغالطه‌پژوهی پرداخته است. شیخ اشراق در منطق حکمه‌الاشراق با پیروی از شیوه منطق نویسی دویخی سینیوی، به منطق تعاریف و احکام می‌پردازد و مغالطه را به ضمیمه آن می‌آورد. او در این کتاب ابتدا به جنبه نظری مغالطه پرداخته و مواضع مغالطه را ذکر کرده است؛ سپس از جنبه کاربردی، رویکردهای متعددی را اتخاذ کرده است. سهروردی در این کتاب به نقد مشائیان پرداخته است، اما تعدادی از نقدهای او از دریچه مغالطه بوده و به نوعی مغالطه‌شناسی آراء و ادله مشائیان هستند که این یکی از رویکردهای کاربردی او در مغالطه‌پژوهی نیز هست.

سهروردی در دو اثر بزرگش، حکمه‌الاشراق والمشارع و المطارحات مغالطه را از انزوای کتب منطقی در می‌آورد و آن را در فلسفه‌اش در جنبه کاربردی‌اش به کار می‌گیرد تا ازین دریچه به نقد مشائین بپردازد. وی در این نقدها مواردی از لغزشها و مغالطات آنها را به دست می‌دهد. آنچه که در این پایان نامه مورد توجه ماست همین نقدهایی است که از دریچه مغالطه بر مشائیان وارد آورده است. البته این تذکر را باید داد که همه نقدهای او مغالطه‌شناسانه نیستند و نیز همه‌ی نقدهای مغالطه‌شناسانه بر مشائیان وارد نیامده‌اند بلکه اولاً برخی، از نقدهای او مغالطه‌شناسانه‌اند و در ثانی برخی از نقدهای مغالطه‌شناسانه‌اش بر آراء برخی متکلمین وارد آمده است.

بر این اساس، در این پایان نامه خواهیم کوشید که رویکردهای مغالطه‌پژوهی او را در کتب عمده‌اش به دست دهیم و بیش از هر چیز رویکرد مغالطه‌شناسانه او را بشناسانیم. لیکن از آنجا که شناخت کار سهروردی

بدون شناخت سنت منطق دانان مسلمان در ارائه مباحث مغالطه به خوبی امکان پذیر نیست، از این رو بایسته است که مغالطه پژوهی برخی از منطق دانان برجسته را مورد بررسی قرار دهیم. در این بررسی، برای مقایسه کامل تر، هم آراء ارسطو و هم برخی حکمای معاصر و یا متأخر از سهروردی نیز گنجانده شده است.

۱-۱-۲- اهمیت و ضرورت تحقیق

هدف از منطق به عنوان علم سنجش اندیشه، همانا شناسایی مغالطات و لغزشگاههای اندیشه آدمی، و جلوگیری از روی دادن آنهاست. به عبارتی، منطق، پزشکی ذهن است از این حیث که در پی شناخت مغالطات به عنوان آفات و امراض ذهن و بازداری از آنهاست. از این رو، پرداختن به منطق بویژه مبحث مغالطات، اهمیت و ضرورتی همسنگ علم پزشکی دارد. البته منطق- در معنای اصطلاحی آن- یکی از علوم است که به شناسایی ذهن از حیثی خاص می پردازد، شناسایی عالم ذهن در علوم دیگری غیر از منطق اصطلاحی مطرح است. همچنین مغالطه شناسی دریچه‌ای است بسوی نقد و تفکر انتقادی، ازین رو هر جامعه‌ای بیش از هر چیز بدان نیازمند است. با توجه به اینکه در سنت فلسفی-منطقی اسلامی مان، علی رغم وجود آثاری گرانسنگ از بزرگان این سنت، کاستی‌ها و نواقصی در مطالعه‌ی این مبحث مهم از منطق یعنی مغالطه به چشم می خورد، امید داریم در این پایان نامه قدمی هر چند ناچیز در نشان دادن این کاستی‌ها و در صورت امکان در کمک به رفع آنها برداریم.

۱-۱-۳- اهداف تحقیق

- اهدافی که این پایان نامه دنبال می کند به قرار زیر است:
- ۱- رویکردهای مغالطه پژوهی منطق دانان مسلمان را بشناسانیم.
 - ۲- رویکردهای مغالطه پژوهی سهروردی را به دست دهیم و به مغالطه شناسی سهروردی در نقد مشائیان پردازیم و مشخص کنیم که این مغالطه شناسی او چه نوع رویکردی در مغالطه پژوهی است.
 - ۳- نوآوری های سهروردی در مغالطه پژوهی را معرفی کنیم.
 - ۴- جُنْگی ارائه دهیم که در آن به مغالطه شناسی یکی از فیلسوفان اصیل پرداخته و مواردی از مغالطات که در یک متن فلسفی رخ داده باشد، به دست داده باشیم.

۱-۱-۴- سوالات تحقیق

- ۱- چه رویکرد هایی در مغالطه پژوهی منطقدانان مسلمان وجود دارد؟
- ۲- سهروردی چه میزان به مغالطه اهمیت داده است و چه رویکردهایی در مغالطه پژوهی دارد؟
- ۳- مغالطه شناسی سهروردی در نقد مشائیان چه نوع رویکردی در مغالطه پژوهی است؟
- ۴- سهروردی چه نوآوری هایی در مغالطه پژوهی دارد؟

۱-۱-۵- پیشینه تحقیق

بشر از دیرباز در پی یافتن لغزشگاه های اندیشه بوده و به منطق پرداخته است. برخی بر این باورند که در دوران فلسفی و علمی پیشا ارسطویی نیز موضوع مغالطه به عنوان علمی خاص مدون و متداول بوده بلکه خواندن فن مغالطه قبل از علوم دیگر به دلیل اینکه ذهن مبتدی از مغالطه مصون بماند لازم و ضروری دانسته می شده است. (خندان، ۱۳۹۰، ص ۲۵) اولین بار تدوین منظم و علمی مباحث مربوط به مغالطات به وسیله ارسطو صورت گرفت. مبحث مغالطات یکی از هشت رساله ای بود که ارسطو در علم منطق تدوین کرد، این رسایل که چند قرن بعد از ارسطو با اضافه شدن باب ایساغوجی مجدداً تنظیم شد، ارغنون نام گرفت و از آن پس شیوه منطق نویسی نه بخشی به پیروی از آن متداول شد. اما بعد از اینکه از این شیوه روی گردانی شد و شیوه ی منطق نویسی دو بخشی سینوی، رایج شد، مغالطه جایگاه دیگری یافت. شیخ منطق را به دو بخش منطق تعریف و منطق حجت تقسیم کرد که در آن برهان، جدل، خطابه، شعر و مغالطه (صناعات خمس) به منزله منطق مادی حجت و مستقل از منطق صوری و ضمیمه منطق انگاشته می شدند. برخی از حکیمان اساساً مبحث صناعات خمس را در منطق خود نیاورده اند و در میان آنها تنها به بحث از برهان و یا مغالطه که اساسی ترند، اکتفا کرده اند؛ مانند شیخ اشراق که منطق حکمه الاشراق خویش را در سه گفتار تنظیم کرده است: معارف و تعریف، حجّت و مبادی آن و مغالطات، و برخی مانند علامه مظفر صناعات خمس را به عنوان مبحثی انضمامی در انتهای کتب منطقی خویش آورده اند.

به عنوان نخستین آثار مربوط به بحث مغالطات می توان به رساله ای **فی الاحتراس عن خدع السوفسطایه** از یعقوب بن اسحاق کندی و کتاب **شرح المغالطه** و کتاب **المغالطین** از ابونصر فارابی اشاره کرد. اثر دیگر فارابی که بر خلاف کتب مذکور هم اکنون موجود و چاپ شده است کتاب **الامکنه المغالطه** است که در آن در دو بخش مغالطات لفظی و معنوی، به بیش از چهل مغالطه اشاره شده است. کتاب بسیار مهم دیگر کتاب **السفسطه** از منطق الشفا اثر ابن سینا است. نگارش رساله مستقلی در مورد بحث مغالطات بیش از هر دوره ای در نیمه دوم قرن دهم هجری (دوره انتقال حوزه فلسفی شیراز به اصفهان) صورت گرفته است.

روی آوردن دانشمندان در این دوره به بحث مغالطات و به ویژه طرح معماهای منطقی در حدی بوده که برخی تک‌نگاره‌ها به عنوان متن درسی مورد بحث قرار می‌گرفته‌اند. **رساله مغالطات** کمال‌الدین محمود بخاری، **رساله سی مغالطه** میرفضل الله استرآبادی و **رساله درمناظره** فخرالدین حسین و **رساله المغالطه و النکات و الفوائد** که مولف آن ناشناس است شامل پنجاه مغالطه و معمای منطقی فلسفی و فقهی است، نمونه‌هایی از این رساله‌های مستقل در باب مغالطات و معماهای منطقی هستند. (قراملکی، ۱۳۷۷، ۵۵-۵۳)

در دوره معاصر در ایران کتابهای مستقل در مورد مغالطه‌اندک و انگشت شمارند. در این مورد می‌توان به کتاب **مغالطات** آقای علی اصغر خندان اشاره کرد که در آن دسته‌بندی جالبی از مغالطات را بر اساس محل ارتکاب آنها و نه بر اساس علت مغالطی بودن آنها، ارائه کرده است. وی کتاب دیگری نیز به نام **منطق کاربردی** دارد که به نوعی بیان دیگری از همین کتاب مغالطات اوست. کتاب دیگری که جدیداً چاپ شده است کتاب **مغالطه پژوهی نزد فیلسوفان مسلمان** تحقیقی از رضا عارف است. این مجموعه حاصل کوششی است که با درک اهمیت و ضرورت موضوع و آگاهی از کاستی‌هایی که در گردآوری، دسته‌بندی و مطالعه مغالطات از دیدگاه منطق‌دانان مسلمان وجود داشت، برای محققان و دانشجویان فلسفه و منطق به رشته تحریر درآمده است. در این مجموعه با آراء جمعی از اندیشمندان و فیلسوفان اسلامی، افرادی چون فارابی، ابن سینا، غزالی، سهروردی، فخرالدین رازی، اثیرالدین ابهری، خواجه نصیرالدین طوسی، کاتبی قزوینی آشنا می‌شویم.

۱-۱-۶- روش تحقیق

روش تحقیق در این پایان‌نامه روش تحلیلی-مقایسه‌ای از طریق رجوع به منابع کتابخانه‌ای است. در این روش، پس از رجوع به منابع منطقی هر منطق‌دان و گردآوری تعاریف و دسته‌بندی‌های هر یک از آنها از مغالطه و ارائه دسته‌بندی‌ها در جداول، به مقایسه و تعیین نوع رویکردهای مغالطه‌پژوهی آنها می‌پردازیم؛ سپس به ارائه تعاریف و دسته‌بندی‌های (ارائه در جدول) سهروردی در آثار عمده‌اش پرداخته می‌شود و بر اساس آن به تعیین نوع رویکردهای مغالطه‌پژوهی وی در آثارش و مقایسه آنها با منطق‌دانان دیگر می‌پردازیم و در آخر به تعیین جایگاه نقدهای مغالطه‌شناسانه او در مغالطه‌پژوهی‌اش و ارائه آنها خواهیم پرداخت.

۱-۲- اصطلاحات

۱-۲-۱- مغالطه

باید بین مغالطه و غلط فرق گذاشت.

مغالطه قیاسی است که از جهت ماده یا صورت فاسد است و مغالطه مرکب از مقدمات شبه حق، سفسطه و مغالطه مرکب از مقدمات شبه مشهور مشاغبه نامیده می شود. (جرجانی، ۱۳۷۰، ص ۹۸ و ۹۷)

غلط به معنی خطا و ضلال است. می گویند در فلان کار خطا کرد، یعنی روش درست آن را ندانست. از موارد استعمال آن خطا در منطق و در محاسبه است. علل خطا، با وجود تنوعی که دارد، به یک مسأله باز می گردد و آن عبارت است از عدم تمیز بین شیء و اشباه آن. این عدم تمیز یا به الفاظ باز می گردد یا به معانی. اگر خطا در استدلال واقع شود آن را استدلال کاذب یا اغوا (paralogisme) گویند. این گونه استدلال مترادف مغالطه یا سفسطه است.

فرق غلط و مغالطه در استدلال این است که مغالطه متضمن معنی فریب دادن خصم است در حالی که غلط متضمن چنین چیزی نیست. (صلیبا، ۱۳۶۶، ص ۴۹۱)

۱-۲-۲- تبکیّت

ابن سینا بین قیاس مطلق، تبکیّت مطلق و تبکیّت سوفسطائی تمایز می گذارد و برای هر کدام تعریفی به دست می دهد. از نظر وی فرق بین قیاس مطلق و تبکیّت مطلق در این است که قیاس مطلق قیاسی است که به حسب نتیجه مطلق [یعنی بدون قید]، مطلق است و قیاس قولی است اگر پذیرفته شود لذاته قول دیگری به نحو ضروری از آن لازم می آید. اما تبکیّت مطلق قیاسی است که نتیجه آن مناقض یک وضع باشد و تبکیّت سوفسطائی قیاسی است که نتیجه آن مناقض یک باور یقینی (حق) پنداشته می شود اما در حقیقت چنین نباشد. (ابن سینا، ۱۴۰۵ ق، ص ۳ و ۲) ابن سینا قیاسی را که نتیجه آن مناقض یک وضع مشهور پنداشته شود اما در واقع چنین نباشد را تبکیّت مشاغبی می داند. وی مجموع سوفسطائی و مشاغبی را مغالطی می داند. (ابن سینا، ۱۴۰۵ ق، ص ۵)

به عبارت دیگر، تبکیّت مغالطی؛ قیاسی است که شخص جدلی نما یا برهانی نما آن را برای انتاج نقیض یک وضع به کار می برد (جبر، ۱۹۹۶، ص ۱۷۴) بطور خلاصه، تبکیّت مغالطی تبکیّت شبه برهانی (سفسطی) یا شبه جدلی (مشاغبی) است.